

ВИКОРИСТАННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ У ХОДІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КІНОМИСТЕЦТВА

У статті здійснено спробу розкриття потенційних можливостей організації та проведення пізнавальної екскурсії як одного з ефективних педагогічних методів у ході вивчення художньої культури України в 9 класі. Значну увагу приділено реалізації між предметних зв'язків з українською літературою.

У сучасних реаліях, коли українська школа взяла орієнтир на виховання всебічно розвиненої, гармонійної особистості, про що зазначається в Національній доктрині освіти України XXI ст., важливого значення набувають як нові, так і традиційні форми роботи, зокрема, пізнавальні екскурсії. В педагогічній енциклопедії знаходимо визначення пізнавальної екскурсії як форми й методу навчально-виховної роботи, що дозволяють організувати спостереження й вивчення різних предметів та явищ у природних, звичайних умовах (природа, історичні місця, підприємства і т. д.) або в музеях, на виставках і т. ін.

Екскурсії виникли наприкінці XVIII - на початку XIX століть і стали однією з найважливіших форм зв'язку школи з життям. Екскурсії, що проводяться з науковою або ж загальноосвітньою метою, сприяють зародженню й розвитку інтересу до знань, учбових занять, розширюють кругозір, вчать дивитись на факти та явища навколишнього світу у взаємозв'язку і взаємодії; порівнювати їх між собою, робити узагальнення й висновки. Екскурсії не повинні проводитись механічно і безсистемно. Епізодичні, випадкові походи створюють у свідомості дітей якусь необов'язкову мозаїку, не встановлюють необхідних зв'язків, не народжують стійкого інтересу до спілкування з мистецтвом. Саме через це кожна екскурсія повинна бути чітко визначеною тематично, а також пов'язаною з навчальним матеріалом.

Сучасною шкільною практикою накопичено багатий досвід з організації та проведення пізнавальної екскурсії з різних предметів. Так, з метою розробки оптимального варіанту тематики пізнавальних екскурсій з українського кіномистецтва вважаємо взяти за основу програму з художньої культури Л. Масол, яку було затверджено комісією з дисциплін художньо-естетичного циклу Науково-методичної Ради Міністерства освіти України для запровадження у загальноосвітніх школах, ліцєях і гімназіях. У програмі визначено дві теми для вивчення українського кіномистецтва: "Світове значення творчості О. Довженка" та "Поетична хвиля українського кіно". Остання має три підтеми: "Тіні забутих предків", "Загальна характеристика поетичного кіно", "Творчий портрет І. Миколайчука".

Необхідно зазначити, що у програмі передбачено перегляд фільмів "Земля" О. Довженка, "Тіні забутих предків" С. Параджанова, "Білий птах з чорною ознакою" та "Камінний хрест" Ю. Іллєнка. У ході вивчення творчості О. Довженка виправданою буде й екскурсія до літературного музею, адже О. Довженко був не тільки режисером, але й сценаристом своїх фільмів, а також письменником, який створив новий літературний жанр – кіноповість. Однак доречною зазначена екскурсія буде за умов, що музей має експозицію, присвячену життєвому й творчому шляху О. Довженка. Літературний музей може стати місцем екскурсії також при вивченні поетичного кіно, розвиток якого тісно пов'язаний з творчістю поетів М. Вінграновського та І. Драча. Оскільки поетичне кіно щедро черпало натхнення з фольклорних джерел, виправданими будуть екскурсії до музеїв або виставок творів народного мистецтва, походи на концерти народної музики і пісні. Відомо, що задум створити фільм про народне життя гуцулів з'явився в С. Параджанова після відвідування виставки закарпатського художника Ф. Манайла, а під час зйомок "Тіней забутих предків" він тісно співпрацював ще й з художником Г. Якутовичем. Тож доцільною буде також екскурсія до художнього музею, який має картини цих художників [1: 2].

У програмі Л. Масол передбачено ознайомлення учнів з фільмом О. Довженка про громадянську війну "Щорс", а також його кінодокументалістикою воєнних часів, що надає можливість організувати екскурсію до історичного музею цього періоду історії.

Однією з особливостей вивчення кіномистецтва є його специфічна мова, яка обумовлена характером операторської роботи, монтажу та ін. Для кращого розуміння процесу творення фільмів і кіномови доречною може виявитись екскурсія на кіностудію або на телебачення, яке оперує подібною мовою. Нами розроблено тематичний розподіл екскурсій, який містить можливі екскурсії у ході вивчення українського кіномистецтва (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Тематичний розподіл екскурсій з вивчення українського кіномистецтва

МІСЦЕ ЕКСКУРСІЇ	Мета екскурсії	Назва теми уроку
Кінотеатр	Перегляд картини "Земля" О. Довженка	Світове значення творчості О. Довженка
Історичний музей	Документальне підтвердження фактів, наведе-	Світове значення творчості

громадянської війни	них у картині О. Довженка "Щорс"	О. Довженка
Музей Великої Вітчизняної війни	Вивчення кінодокументалістики 1941-1945 р.р. О. Довженка	Світове значення творчості О. Довженка
Літературний музей	Поглиблення знань про творчість О. Довженка	Світове значення творчості О. Довженка
Кінотеатр	Перегляд картини "Тіні забутих предків" С.Параджанова	Поетична хвиля українського кіно. "Тіні забутих предків"
Художній музей	Перегляд картин Ф.Манайла та І.Якутовича	Поетична хвиля українського кіно. "Тіні забутих предків"
Музей народного мистецтва	Усвідомлення впливу народного мистецтва на поетичне кіно	Загальна характеристика поетичного кіно
Кінотеатр	Перегляд "Білого птаха з чорною ознакою"	Загальна характеристика поетичного кіно
Кінотеатр	Перегляд "Камінного хреста" Ю. Іллєнка	Загальна характеристика поетичного кіно
Кіностудія або телебачення	Вивчення кіномови	Світове значення творчості О. Довженка Поетична хвиля українського кіно. "Тіні забутих предків". Загальна характеристика поетичного кіно

Л. Масол на вивчення українського кіномистецтва відводить 8 годин, по годині на тиждень. Звісно, що за такий період всі окреслені нами екскурсії провести неможливо. Проаналізувавши історію українського кіномистецтва і програму з художньої культури слід зазначити, що походи до історичного та літературного музеїв доречно буде провести в рамках позашкільної виховної роботи, яку кожен класний керівник планує заздалегідь на початку навчального року. Екскурсії до музею народного мистецтва та художнього музею буде доречніше провести раніше, у ході вивчення образотворчого мистецтва за цією ж навчальною програмою. Що ж до перегляду фільмів, то слід зазначити, що картини С. Параджанова і Ю. Іллєнка представляють один і той же напрямок поетичного кіно, а отже, раціональніше було б переглянути лише один найвиразніший фільм даної течії кіномистецтва. Таким чином, з усіх наведених екскурсій при вивченні українського кіномистецтва у 9 класі найдоцільніше провести такі:

1. Похід до кінотеатру з метою перегляду картини О. Довженка "Земля".
2. Похід до кінотеатру з метою перегляду картини "Тіні забутих предків" С. Параджанова.
3. Екскурсія до кіностудії або на телебачення (якщо створені такі умови).

Маючи програму дій і реалізуючи її з урахуванням віку учнів, їх навчальних занять, ми залучатимемо учнів до систематичного, цілеспрямованого опанування кращих зразків вітчизняного кіномистецтва.

Створюючи єдину гнучку систему естетичного виховання і навчання, впроваджуючи активні методи й форми, вчитель може досягти позитивних результатів. Робота з планування екскурсії, яку здійснює вчитель, мусить бути чіткою та логічною. Екскурсія повинна стати подією, до якої треба готуватися приблизно за таким планом: вибір об'єкта екскурсії, визначення мети екскурсії, попереднє відвідування вчителем місця екскурсії, розробка і проведення уроку-підготовки учнів до екскурсії, підготовка екскурсовода до проведення екскурсії. Вчителю необхідно чітко визначити мету екскурсії. Американський науковець А. Леві наводить такі цілі екскурсій: набуття суто "естетичного" досвіду шляхом споглядання шедеврів мистецтва; вивчення історії культури, шляхом заглиблення в контекст певної історичної епохи, або ж ознайомлення з кількома історико-культурними періодами; доповнення до вивчення мистецтва у школі; вивчення мистецтва як гуманітарної дисципліни.

Незважаючи на те, що дані завдання розроблялись, передусім, для екскурсій в художні музеї, вони є цілком прийнятною основою для визначення мети екскурсій з кіномистецтва. Єдиним виключенням, у нашому випадку, може бути похід на телебачення або кіностудію, де основною ціллю є ознайомлення з процесом творення кіно, а також вивчення особливостей кіномови та її сприйняття.

Для того, аби чітко визначити мету екскурсії, її план, маршрут, сформулювати запитання для учнів, підготувати необхідне обладнання, вчителю потрібно заздалегідь відвідати об'єкт екскурсії. Більш того, доцільним буде віднайти цікаві факти з історії його виникнення, а якщо йдеться про дім-музей, то корисними стануть подробиці з життя митця, його звички, побут. Репродукції та книжки, які представляють об'єкт екскурсії створять емоційний настрій вже у ході підготовчої бесіди з учнями. Саме на ній визначаються завдання, які учні повинні виконати під час екскурсії та після неї. Пропонуємо завдання, які можуть бути запропоновані для виконання:

1. Занотувати основні думки екскурсовода.
2. Зафіксувати свої враження від споглядання творів мистецтва.
3. Співставити свої знання про особистість митця з тим, про що дізнався під час екскурсії і визначити для себе, що було новим.
4. Оцінити побачене.
5. Пояснити своє емоційне сприйняття побаченого і почутого.
6. Якби екскурсії доручили тобі...

Слід продумати й загальне завдання: повернувшись з екскурсії, що ми можемо розповісти тим, хто на ній не був.

У ході підготовки до екскурсії вчитель мусить враховувати об'єм інформації, її значущість, зв'язок з навчальним матеріалом, час на проведення екскурсії, кваліфікацію екскурсовода, а також налаштувати учнів на серйозне сприймання інформації і пояснити цілі екскурсії. Під час проведення екскурсії виникає ще два моменти, на які потрібно звернути увагу. Перше - це техніка безпеки, друге - поведінка дітей у громадських місцях. Вчитель завжди несе відповідальність за життя і безпеку дітей, а тому він повинен розповісти учням як йти по вулиці, музею, ставати так, щоб не заважати іншим, не балакати, коли розповідає екскурсовод тощо. Ефективність екскурсії залежить також і від підготовки екскурсовода. Вчитель повинен обговорити тему екскурсії, її цілі і задачі, коротку характеристику знань, які мусять отримати учні, послідовність проведення екскурсії та її час. У зв'язку з цим екскурсовод повинен:

- встановити послідовність у викладі матеріалу і поділити його на логічні частини;
- виділити основні частини, на які повинна бути приділена увага учнів;
- виділити незнайомі для учнів поняття й придумати способи їх пояснення;
- поповнити власні знання з питань, які порушуються у ході екскурсії.

Підготовчий етап проведення екскурсій до кінотеатру має ще один момент, на який слід звернути увагу. Залучення до кожного мистецтва починається з розуміння його мови. Мова кіномистецтва здається такою доступною, "натуральною", що про неї замислюються тільки тоді, коли зтикаються зі складністю кінообразу. Розуміючи, що наші учні мало інформовані в даному аспекті, перш ніж вирушити до кінотеатру, треба ознайомити їх із поняттями про азбуку кіно, а саме розповісти про те, що таке кадр, монтаж, ракурс, крупний і загальний план, деталь тощо. Важливим є також питання щодо особливостей зняття епізодів. Це питання про форму, яку віднайшов митець. Співставлення кіно з живописом, фотографією, театром, літературою дає уявлення про зв'язки цих мистецтв їх специфіку. Натуралізм в кіно для багатьох глядачів - синонім реалізму, а слова "як у житті" - найвища оцінка, однак не завжди береться до уваги, який саме життєвий досвід виставляється на екран.

Форми роботи для формування умінь розуміти кіно можуть бути різними: кіновікторина, "круглий стіл", "Що? Де? Коли? - в кіносвіті", колективна рецензія або навіть просто знайомство з критичними творами про кіно С. Ейзенштейна, М. Ромма, О. Довженка.

Принципи кіномови допомагають зрозуміти і співставлення літературних творів та фільмів за ними. Наприклад, вивчення фільмів "Тіні забутих предків" за однойменною повістю М. Коцюбинського, "Вавилон - XX" за романом В. Земляка "Лебедина зграя" та ін. Після навіть невеликої бесіди на конкретному літературному матеріалі про зв'язок мови літератури і кіно можливі цікаві творчі завдання, наприклад, сценарна робота. Зближення людини з мистецтвом відбувається особливо гармонійно, коли вона сама має деякий творчий досвід, відчуває "зсередини", як це робиться. Тому як до екскурсії, так і після неї можна ставити перед учнями "кінозадачі".

1. Попрацюйте сценаристами. Ваш варіант організації будь-якого епізоду "Тіней забутих предків" М. Коцюбинського та ін.

2. Оберіть самі розповідь для екранізації і доведіть її можливість.

3. В якості режисера наберіть акторський колектив (із відомих вами акторів кіно і театру) для запропонованого вами фільму. Ваша точка зору на доцільність даного вибору.

4. В якості художника-постановника підготуйте декорації до запропонованого фільму. Зберіть ілюстрації, що допоможуть уявити епоху.

Після набуття досвіду такого роду роботи, далі можна давати завдання щодо рецензії фільму. При цьому треба ставити завдання звернути увагу на різні аспекти: актор і роль, особливості зйомок, крупні плани, масові, роль деталей, інтер'єру, пейзажу, музики, кольору, ракурсів світла, другорядних персонажів. Саме через таку роботу ми виростимо кіноглядачів, які будуть розуміти глибоку думку М. Ромма: "Мені хочеться запитати: чи потрібно тримати глядацький інтерес на тому, що відбудеться? Можливо можна змусити глядача з не меншою цікавістю стежити за тим, як розвиваються життєві процеси, як розкриваються характери. Між "що" і "як" різниця дуже велика".

Щодо виховання особистості кіноглядача досить переконливі погляди мав і О. Довженко, який вбачав у кіномистецтві великий потенціал формування людини. Стисло й узагальнено ці погляди виклала Л.В. Пригоровська у своїй статті "О.П. Довженко: "...Бути з глядачем на "Ви"" [3].

1. Глядач як об'єкт виховання всебічно розвиненої людини повинен виробити в собі допитливий інтелект, високі моральні якості, тонкий естетичний смак, належне національне світовідчуття.

2. Не можна виховувати глядача на неміркуванні. Збудження його мислення є одним з найприйнятніших способів для подолання розриву з глядачем і твором, який він сприймає.

3. Формувати всебічно розвинену особистість без поваги до почуттів глядача так само хибно, як і без поваги до його розуму. Щоб хвилювати, треба бути схвилюваним. Треба завжди бути з глядачем на "ви".

4. Активно впливати на глядача силою, гідною прикладу. Розвивати в ньому природну здатність чутливо реагувати на вчинки героїв, давати їм відповідну оцінку, зіставляти з ними свій ідеал, учитися ліпше, культурніше жити.

5. Для досягнення педагогічних завдань слід повною мірою використовувати всі кінематографічні засоби і серед них неодноразово перегляд фільму, можливості широкого екрану і кольорового кіно, екранне слово, музичний супровід, пейзаж, тишу, яскравий показ краси і незлічених духовних багатств у великому колективному портреті свого народу.

Всі ці поради звернені передусім до режисерів, однак не менш важливо буде використати їх і при підготовці дітей до перегляду фільмів, адже їх педагогічний зміст беззаперечний. Крім того, тільки після проведення такої підготовчої роботи можна бути впевненим, щодо досягнення позитивного результату і мети екскурсії.

Дослідження психологів, мистецтвознавців, педагогів попереджають всіх любителів мистецтва не намагатись охопити неосяжне за одну екскурсію. Велика кількість вражень завжди шкідлива, бо один твір "закреслює" інший, особливо в підлітковому сприйнятті, однак, якщо діти добре підготовлені і вміють ставити запитання, а екскурсовод - спілкуватися з ними, то можливі і виключення, тим більше, що ми говоримо про дев'ятикласників. В їх віці дуже корисні зустрічі з мистецтвознавцями, хоча високі темпи, які прийняті в наші дні, часто негативно впливають на сприйняття підлітків. Сучасне екскурсійне обслуговування практично не дає можливості сконцентруватись, відволіктись від слів екскурсовода, побути наодинці з експонатом. Тому дуже корисним може стати попереднє прохання екскурсовода дати дітям таку можливість.

Вчитель під час екскурсії слідкує за порядком, але не бере на себе ні ролі екскурсовода, ні, головне, ролі співрозмовника - відкривача нових земель. Він лише "попутник", який часто знає не на багато більше дітей. Його задача лише підготувати душу до сприйняття нових вражень. Хоча на новому місці, поза звичних зв'язків все і без того дуже гостро запам'ятовується і сприймається. Кожний учасник екскурсії повинен відчути себе причетним до скарбів історії і культури народу, і це, мабуть, є головною метою педагогічної діяльності. Довгим чи коротким буде такий стан душі підлітка, залежить від продовження діяльності на злеті, який виник під час екскурсії. Якщо життя підлітка ввійде у звичайний спокійний стан і ніяких якісних зрушень не відбудеться, то в пам'яті розуму і серця залишиться лише епізод душевного підйому. Тому дуже важливим є етап підведення підсумків.

Звичайно, що тільки лекторські монологи і показ фільмів поступаються в ефективності щодо наведених методів проведення екскурсій, і тому було б не погано використовувати хоча б деякі елементи описаного досвіду в діяльності вітчизняних педагогів. В пункті 2.2. вже наводились приклади того, як за допомогою кіно можна відкрити перед учнями світ інших мистецтв, побачити спорідненість між літературою, музикою, живописом. До цього арсеналу доцільно додати завдання творчого характеру, наприклад, перевтілитись в героя і уявити, який він; перевтілитись і вигадати продовження сюжету фільму, підготувати сценарій і розіграти його та будь-які інші завдання результатом яких стали б творчі роботи учнів. Це б дало змогу по-новому сприйняти твори, допомогло б дітям емоційно осягнути справжність тих моральних і художніх цінностей, які втілені у творі, підтримати враження власних художніх відкриттів.

У ході розробки методики організації пізнавальних екскурсій з вивчення українського кіномистецтва використовувався досвід проведення екскурсій при вивченні інших дисциплін, зокрема, літератури, образотворчого мистецтва. Основну увагу було приділено методам, які сприяють розвитку цілеспрямованості інтелектуальних дій учнів, зворотному зв'язку між вчителем та учнями, творчій активності учнів. Було визначено, що особливості екскурсій до кінотеатру є не завжди правильне сприйняття й розуміння учнями кінотвору. Основною причиною цього є відсутність елементарних знань про образну мову кіно. На вирішення саме цієї проблеми спрямована пропозиція щодо екскурсій на телестудію або телебачення. Крім того наводяться конкретні методи, що можуть допомогти у справі освоєння букваря кіномови: співставлення кіно з літературою, неодноразовий перегляд фільмів, творчі завдання та ін. При розробці даних методів було використано не тільки досвід педагогів, а й роздуми режисерів про кіномистецтво, його специфіку та особливості сприйняття, зокрема О. Довженка та М. Ромма.

Загалом слід зазначити, що екскурсії є найважливішою формою зв'язку школи з життям, вони сприяють зародженню й розвитку інтересу до знань, учбових занять, розширюють кругозір, вчать дивитись на факти і явища навколишнього світу у взаємозв'язку і взаємодії; порівнювати їх між собою, робити узагальнення і висновки і тому їх використання є виправданим і доцільним при вивченні українського кіномистецтва.

1. Брюховецька Л.І. Поетична хвиля українського кіно. – К.: Мистецтво, 1989. – 130 с.
2. Новосельцева Н. Історія українського кіномистецтва. – К.: Либідь. – 1996. – 175 с.
3. Пригоровська Л. О.П.Довженко: "Бути з глядачем на "Ви" // Педагогіка і психологія. – 2002. – №1-2. – С. 14-25.

Матеріал надійшов до редакції 26.01.2004 р.

Чабан Н.И. Использование познавательных экскурсий в ходе изучения украинского киноискусства.

В статье осуществлена попытка раскрытия потенциальных возможностей организации и проведения познавательной экскурсии как одного из эффективных педагогических методов в ходе изучения художественной культуры Украины в 9 классе. Особое внимание уделено реализации межпредметных связей с украинской литературой.

Chaban N.I. The Use of Instructive Excursions within the Course of Study of the Ukrainian Motion Cinematography.

The paper attempts to demonstrate resources for arranging and holding instructive excursions as an efficient educational method of teaching artistic heritage of Ukraine for the 9th formers. It makes a feature of methods to effectuate connections of the subject with the Ukrainian literature.